

Szegedi családok fogyasztói magatartásának elemzése gazdaságpszichológiai szempontból

ALKALMAZOTT EGÉSZSÉGTUDOMÁNYI ÉS EGÉSZSÉGFEJLESZTÉSI INTÉZET

gazdaságpszichológia, családi fogyasztás, fogyasztói döntés, értékválasztás

Jelen tanulmány célja az, hogy egy jellegzetes gazdaságpszichológiai problémát – a családok anyagi helyzetének észlelését befolyásoló objektív és szubjektív változók szerepét – illusztráljunk egy empirikus családkutatás adatainak másodelemzésével.

A tanulmányban felhasznált adatok a „Hagyomány és modernitás – a családok életmódját meghatározó tényezők” címen dr. habil. Benkő Zsuzsanna tanszékvezető főiskolai tanár vezetésével lezajlott multidiszciplináris kutatási programból származnak. Az eredeti kutatási program a családok életmódjának komplex felmérését foglalja magában, a hagyomány és a modernitás korszerű fogalma alapján. Ebből következően, a felhasznált mérőeszközöket nem az itt felvázolásra kerülő gazdaságpszichológiai problematika vizsgálatára alakították ki. Az így nyert jó minőségű adatok azonban, megítélésünk szerint, alkalmasak a családok anyagi helyzetének észlelését befolyásoló szubjektív tényezők relevanciájának illusztrálására is.

A kutatási kérdés szakirodalmi és módszertani hátterének bemutatása után az empirikus kutatásból származó adatokon keresztül azt elemezzük, hogy a családok anyagi helyzetében bekövetkezett változások észlelése, illetve a családot és a válaszadót jellemző objektív és a szubjektív változók között milyen kapcsolat található.

A közgazdaságtan és a pszichológia kapcsolata

A közgazdaságtan és a pszichológia kapcsolata sokrétű, bár nem teljesen problémamentes (Hunyady és Székely, 2003). Hunyady György elemzése szerint mindkét tudományágnak vannak olyan képviselői, akik az elkülönülés hívei: ők nem tartják fontosnak a másik tudományág eredményeinek használatát, sőt hasznukat is tagadják. És vannak természetesen olyan szakemberek is, akik közgazdászként a pszichológia vagy pszichológusként a közgazdaságtan eredményeinek és módszertanának fontosságát elismerve, kapcsolódási lehetőségeket keresnek. A kapcsolódási tendenciák alapvetően kétirányúak: irányulhatnak arra, hogy a másik tudományterület eredményeit integrálják saját szakterületükre, de cél lehet az is, hogy egy-egy sikeres modellel vagy módszerrel új területeket hódítsanak el (Hunyady és Székely, 2003).

Hunyady György a két diszciplína kapcsolatának elemzésekor a magatartás-gazdaságtannal *nem* foglalkozik (még az egyébként feldolgozott, magatartás-gazdaságtanba sorolható munkák esetén sem említi, főként Hámosi, 1998). Ez komoly hiányossága a két tudományág kapcsolatát történeti mélységében is vizsgáló áttekintésnek. A *magatartás-gazdaságtan*, a meglévő közgazdaságtani modellekre építve, tudatosan törekszik olyan változók beépítésére is, melyek nagyobb pszichológiai realizmust biztosítanak. Így közgazdaságtan és a pszichológia sajátos kombinációjának tekinthető, ami azt vizsgálja, hogy mi történik azokon a piacokon, ahol a szereplők valamelyike humán korlátokat és komplikációkat mutat (Mullainathan és Thaler, 2001). Rabin (2002) a közgazdaságtan és a pszichológia kapcsolatát elemezve megállapítja, hogy a nagyobb pszichológiai realizmus növelheti a közgazdaságtani modellek magyarázó erejét. Ez gyakran a „gazdasági ember” koncepciójának, vagyis a Homo Oeconomicus-modell újragondolását is jelenti. Ugyanakkor, a pszichológiai alapokra még inkább építő *gazdaságpszichológiai* elemzések közös jellemzője az, hogy az elégtelen validitásúnak ítélt Homo Oeconomicus emberkép feldozgatása helyett, kisebb vagy nagyobb vehemenciával, de nagyobb pszichológiai relevanciával rendelkező emberkép(ek) gazdasági adaptációján dolgoznak (Katona, 1975; Scitovsky, 1990; Garai, 2003). Ezek a törekvések azonban rendkívül sokszínűek. Így, annak ellenére, hogy gyakran jelentős elméleti és gyakorlati relevanciával bíró modelleket fogalmaznak meg, a neoklasszikus közgazdaságtani alapokra építő magatartás-gazdaságtanhoz viszonyítva, egységes paradigmával nem rendelkeznek.

Rabin (2002) a két tudományág közti problematikus viszonyt a két diszciplína eltérő tudományos preferenciáira vezeti vissza. A közgazdaságtan absztrakt matematikai modelleket használ, amelyek durván leegyszerűsítik az emberi természetet, mintegy megkerülve annak komplexitását. A pszichológiának, ezzel szem-

ben, a Homo Oeconomicus modellhez képest jóval komplexebb emberkép(ek) kialakítására kell törekednie, ez viszont gyakran a matematikai formalizálhatóság rovására megy. Hunyady megítélése alapján, egy-egy konkrét probléma esetében ezek az eltérő preferenciák úgy manifesztálódnak, hogy a közgazdászok a matematikai formalizáltság kellő szintjének hiánya miatt nem alkalmaznak pszichológiai modelleket, a pszichológusok meg az empirikus megalapozottságot kéri számon a közgazdászokon (Hunyady és Székely, 2003).

A kutatási kérdés

Ahogy a bevezetőben említettük, jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy előrejelezhető-e és ha igen, akkor inkább objektív vagy szubjektív változók felhasználásával az, hogy miként alakult az empirikus vizsgálatban a családok anyagi helyzetében bekövetkezett változások észlelése. Hipotézisünk az volt, hogy a családok anyagi helyzetének észlelt változása nemcsak objektív változók alapján (pl. becsült jövedelem, lakásméret) alapján jelezhető előre, hanem a megkérdezettek értékválasztásai, tehát szubjektív pszichológiai változók alapján is. Pszichológiai szempontból ez a kérdés azért jelentős, mert elképzelhető hogy az anyagi helyzet észlelése és a személy értékválasztásai között kapcsolat van. Magatartásgazdaságtani szempontból pedig azért lehet jelentős ez a kérdés, mert a fogyasztói magatartást, a vásárlási szokásokat erősen befolyásolja a család anyagi helyzetének alakulásával kapcsolatos várakozások (lásd: George Katona kutatásai a fogyasztói bizalmi index kapcsán), és ezeket a várakozásokat a családban élők értékei jelentősen befolyásolhatják.

A másodelemzésre kerülő kutatás paramétereinek rövid bemutatása és felhasznált változók jellemzése

A „Hagyomány és modernitás – a családok életmódját meghatározó tényezők” címen dr. habil. Benkő Zsuzsanna tanszékvezető főiskolai tanár vezetésével végzett kutatás adatfelvétele, többéves előkészítés után, 2005 tavaszán zajlott le. Az adatfelvétel lebonyolításában 37, egységesen felkészített kérdezőbiztos vett részt. Az adatok kódolása és rögzítése 2006 tavasza folyamán megtörtént, az adatok elemzése 2006 nyár-ősz időszakára esett. *A teljes kutatási módszer és a kapott eredmények bemutatására jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség.* Csupán azokat a mintavételi eljárásokat és adatokat tudjuk bemutatni, ami a bevezetőben vázolt célkitűzések megvalósításához elengedhetetlenül szükségesek.

A mintavétel során a Központi Statisztikai Hivatal Csongrád megyei Igazgatóságának 2001. február 1-jei adataiból indultunk ki (KSH, 2003). Az itt megadott 10 kategóriát területileg és lakosságárány szerint összevonva az alábbi öt kategóriát kaptuk:

- *Belváros:* Tisza jobb partján, a Tisza Lajos (kis) körút által határolt városközpont és a kis- és a nagy-körút által közrefogott belső városrészből áll (a lakosság 11%-a)
- *Belső lakóterület:* Nagykörtől kifelé a lakótelepig, valamint az ipari övezetekig húzódó beépítésű lakóövezet, melynek részei: Felsőváros, Rókus, Rókus-Móraváros, Móraváros és Alsóváros (melyeket egymástól a sugárutak választanak el). (a lakosság 15%-a)
- *Lakótelepek:* A Tiszától kiindulva előbb Tarján és Felsőváros, majd Északi város, Makkosháza, Újrókus a Kossuth Lajos sugárúttal bezárólag. (a lakosság 42%-a)
- *Kertváros:* Újszegednek a Töltés és a Marostói utcáig (Odessa nélküli) terjedő belső területe. Újszeged eddig még nem említett részei tartoznak ide: Marostó, Fűvészkert környéke, valamint Béke-, Kecskés-, Klebersbergtelep, Új-Petőfitele, Baktó és Újszőreg. (a lakosság 15%-a)
- *Falusias jellegű lakóövezet:* Petőfitele, Szentmihály, Tápé, Kiskundorozsma, Gyálarét, Szőreg. (a lakosság 17%-a)

A mintavétel során lakóövezeti reprezentativitás kialakítására törekedtünk, mégpedig úgy, hogy a célul kitűzött 500 vizsgálandó családot/háztartást a lakosság megoszlásának megfelelően elosztottuk a vizsgált lakóövezetek között. Ennek értelmében a Belvárosból 55, a belső lakóterületről 75, a lakótelepről 210, a villanegyed és kertvárosias területről 75 és a falusias területről 85 család/háztartás kiválasztását tűztük ki célul. Az egzakt létszámok meghatározása után kérdezőbiztosaink az úgynevezett sétáló módszer segítségével választották ki a ténylegesen lekérdezett vizsgálati személyeket. A kiválasztott alanyok közül 42 főt nem tudtunk elérni, ezért mintánk 458 főre csökkent, a lakóövezet szerinti reprezentativitást továbbra is fenntartva.

A fenti vizsgálatból származó adatokból választottuk ki azokat a változókat, amelyek a kutatási kérdés elemzése szempontjából relevánsnak bizonyultak.

A másodelemzésben felhasznált változók rövid jellemzése

A fent bemutatott kutatás során az itt bemutatásra kerülő változóknál lényegesen több mérőeszközt használtunk a családok életmódjának elemzéséhez. A továbbiakban csak a másodelemzés során lényeges változók mentén kapott adatok bemutatására van lehetőségünk.

A válaszadók a kérdezőbiztosok számára megadták a család rendszeres jövedelemmel rendelkező tagjainak számát, valamint az hogy milyen nettó jövedelmi kategóriákba sorolhatók (minimálnyugdíj – 23.500 Ft, minimálbér – 53.000 Ft, a minimálbér és a minimálbér másfélszerese között, a minimálbér duplája, a minimálbér többszöröse). Az így kapott adatok alkalmasak voltak arra, hogy a jövedelmi kategóriáknál egy átlagösszeggel számolva, becslést tegyünk a család átlagjövedelmére (az így kapott adatok alacsonyabb jövedelmek esetében értelemszerűen jobb, a magasabb jövedelmek esetében kevésbé jó közelítést adnak). A megkérdezett családok becsült átlagjövedelmének adatait, lakóövezet szerinti bontásban, az 1. táblázat tartalmazza.

	N	átlag	szórás	Az átlag konfidencia-intervalluma (95%)		Minimum	Maximum
				Alsó határ	Felső határ		
lakóövezet							
belváros	50	158856,00	88877,77	133597,22	184114,78	23500	477000
belső lakóterület	63	167166,67	95438,46	143130,80	191202,53	23500	424000
lakótelep	193	155943,01	79179,99	144701,33	167184,68	23500	424000
villanegyed és kertvárosias	58	197577,59	76180,52	177546,94	217608,23	23500	371000
falusias	78	176943,59	77333,96	159507,48	194379,70	23500	397500
Összesen	442	167041,63	82967,67	159285,60	174797,66	23500	477000

1. táblázat

A családok becsült átlagjövedelmének megoszlása lakóövezet szerint

Kiemelendő, hogy a családok átlagjövedelmének szórására végzett egyszempontos varianciaelemzés, lakóövezet szerinti bontásában, szignifikáns eltérést (0,011) mutat ($\alpha = 0,05$) szignifikanciaszint esetén.

A megkérdezetteknek egy másik kérdésben azt kellett véleményezniük, hogy a lekérdezést megelőző három évben, megítélésük szerint, családjuk anyagi helyzete javult, romlott vagy pedig változatlan maradt. A kapott adatokat a 2. táblázat tartalmazza, szintén lakóövezet szerinti bontásban.

	A család anyagi helyzete				Összesen
Lakóövezet	javult	változatlan maradt	romlott	egyéb válasz	
belváros	3,1%	6,4%	1,8%		11,2%
belső lakóterület	2,6%	6,4%	5,3%		14,3%
lakótelep	10,3%	21,5%	12,1%	,4%	44,4%
villanegyed és kertvárosias	3,3%	5,5%	4,0%		12,7%
falusias	2,0%	8,4%	6,8%	,2%	17,4%
Összesen	21,3%	48,1%	29,9%	,7%	100,0%

2. táblázat

A család anyagi helyzetének észlelt változása, lakóövezet szerinti bontásban (a teljes minta %-ban)

Vizsgáltuk továbbá azt is, hogy milyen nagyságú lakásban éltek a megkérdezett családok. A mintákban tapasztalt helyzetet a 3. táblázat jellemzi.

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
a lakás nagysága (m ² -ben)	456	12	862	81,2	60,8

3. táblázat A megkérdezett családok lakásának nagysága

Az értékválasztások vizsgálata során arra kértük a megkérdezetteket, hogy 4. táblázatban felsorolt értékek mindegyikénél jelöljék meg egy hétfokú osztályozó skála mentén, hogy az adott értéket mennyire tartja fontosnak az életükben. A mintában kapott értékválasztások paraméterei a következők voltak.

Értékek	Átlag	Szórás
család	6,71	0,93
megbecsülés	6,21	1,10
nyugalom	6,21	1,14
szabadság	5,80	1,34
munka	5,56	1,46
érzéki örömök	5,30	1,51
siker	4,83	1,49
eszme, hit	4,58	1,84
vagyonszerzés	4,35	1,80
gondviselés (Isten)	4,30	2,11

4. táblázat
A megkérdezettek értékválasztásai

Hipotézisvizsgálat

A család anyagi helyzetének észlelt változása és a fentebb felsorolt objektív (a család átlagjövedelme, lakásméret) és szubjektív (értékválasztások) kapcsolatának vizsgálatára diszkriminanciaanalízist használtunk.

Az A) esetben a diszkriminanciaanalízis függő változója tehát az észlelt anyagi helyzet, ezen belül is a minta „javult” és a „változatlan maradt” csoportja volt, és arra végeztünk számításokat (az SPSS statisztikai programcsomag felhasználásával), hogy az általunk vizsgált független változók mentén milyen mértékben választható el egymástól a két csoport, illetve az egyes változók mekkora relatív fontossággal rendelkeznek a csoporttagság kijelölésében.

Azt tapasztaltuk, hogy viszonylag gyenge (0,313) kanonikus korreláció mellett olyan diszkriminanciafüggvény volt rajzolható, amelyek 0,05-ös szignifikanciaszinten szignifikánsan (0,003) választotta a mintából kialakított két csoportot A diszkriminanciafüggvény struktúramátrixát, ami az egyes független változók relatív fontosságát jelzi, az 5. táblázat tartalmazza.

	Függvény 1
<i>a család becsült átlagjövedelme</i>	0,65
siker	0,46
érzéki örömök	0,40
munka	0,39
eszme, hit	0,28
család	0,25
szabadság	0,23
vagyonszerzés	0,19
nyugalom	-0,12
<i>a lakás nagysága m² -ben</i>	0,11
gondviselés (Isten)	0,10
megbecsülés	-0,02

5. táblázat

A „javult” és a „változatlan maradt” csoportra végzett diszkriminanciaelemzés struktúramátrixa

Az B) esetben a diszkriminanciaanalízist a „változatlan maradt” és „romlott” csoportra végeztük el. Azt tapasztaltuk, hogy viszonylag gyenge (0,284) kanonikus korreláció mellett olyan diszkriminanciafüggvény volt rajzolható, amelyek 0,05-ös szignifikanciaszinten szignifikánsan (0,008) választotta a mintából kialakított két csoportot A diszkriminanciafüggvény struktúramátrixát, ami az egyes független változók relatív fontosságát jelzi, az 6. táblázat tartalmazza.

	Függvény 1
család	0,54
a lakás nagysága m ² -ben	0,45
szabadság	0,35
eszme, hit	0,26
munka	0,22
gondviselés (Isten)	0,21
siker	-0,20
a család becsült átlagjövedelme	-0,08
nyugalom	0,05
érzéki öröмок	-0,02
megbecsülés	-0,02
vagyonszerzés	-0,01

6. táblázat

A „változatlan maradt” és „romlott” csoportra végzett diszkriminanciaelemzés struktúramátrixa

Konklúzió

Ha egy család anyagi helyzetének megítélését vizsgáljuk, az általunk vizsgált objektív és szubjektív változók súlya jelentősen változhat. Az anyagi helyzet észlelt javulásának – változatlanságának előrejelzésében fontos változó volt a jövedelem változása (objektív) és a „siker”, és az „érzéki öröмок” magasra értékelése (szubjektív). Ugyanakkor az anyagi helyzet észlelt változatlanságának – romlásának előrejelzésében a „család” magasra értékelése (szubjektív) és a lakás mérete (objektív). Látható tehát, hogy az anyagi helyzetük változását eltérően értékelő csoportok elkülönítéséhez – az objektív változók mellett – a szubjektív változók is jelentős segítséget nyújtottak. Miután pedig a család észlelt anyagi helyzete jelentősen befolyásolja a fogyasztói magatartást is, ezért jelen elemzés is a szubjektív változók (jelen esetben az értékrend) tanulmányozásának fontosságát igazolja.

IRODALOM

- Garai László (2003): Identitásgazdaságtan: gazdaságpszichológia másképpen. Budapest: Tas.
- Hámori Balázs (1998): Érzelemgazdaságtan. A közgazdasági elemzés kiterjesztése. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Hunyady György és Székely Mózes (2003): Gazdaságpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest. 796–833. old.
- Katona, G. (1975): Psychological economics, Elsevier. New York – Oxford – Amsterdam.
- Központi Statisztikai Hivatal (2003): 2001. évi népszámlálás. 6. területi adatok. 6.6 Csongrád megye. Budapest.
- Mullainathan, S. és Thaler, R. H. (2001): Behavioral Economics. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Elsevier. doi:10.1016/B0-08-043076-7/02247-6. 1094–1100 pp.
- Rabin, M. 2002. A perspective on psychology and economics. European Economic Review 46 (2002) 657 – 685
- Scitovsky Tibor (1990): Az örömtelen gazdaság: Gazdaságlelektani alapvetések. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

LÁSZLÓ LIPPAI

**Analysis of the consumer behaviour of Szeged families.
An economic psychological perspective**

This paper examines how the psychological problem of the role of objective and subjective variables affecting the perception of the financial situation of families can be analysed with the help of data from empirical family research. The article begins with a brief introduction to the field of economic psychology, its scope and methods, and provides the context of the paper. This is followed by a detailed description of the family research. Finally, based on the data, a hypothesis examination is carried out to show that besides the calculable objective variables, the subjective variables play an equally important role in the forecasting of the perceived changes of one's financial situation.